DOI: 10.33994/kndise.2025.70.11
УДК 343.98

До питання щодо правового статусу експерта під час проведення судової експертизи

Ігор Красюк

Доктор філософії в галузі права, заступник завідувача відділу почеркознавчих досліджень лабораторії криміналістичних видів досліджень Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

ORCID: 0000-0001-7099-2509; e-mail: ihorkrasiuk38@gmail.com

У статті надано характеристику правового статусу експерта під час призначення судової експертизи в кримінальному та цивільному процесах України. Досліджено проблемні аспекти і проведено порівняльний аналіз між процесуальними нормами України та деяких країн Європейського Союзу, які можуть допомогти розкрити особливості регулювання діяльності експертів і визначення їх правового статусу в різних юридичних системах.

Ключові слова: *статус; правовий статус; правове регулювання; експерт; судовий експерт; висновок експерта; компетенція експерта; дослідження; повідомлення про неможливість.*

Постановка проблеми. Проблема правового регулювання експертної діяльності дійсно потребує уваги. Недоліки визначення правового статусу експерта можуть порушувати рівновагу в кримінальному та цивільному процесі. Порівняльний аналіз правового статусу експертів має вирішальне значення для врегулювання їх повноважень і відповідальності за порушення законодавства. Раціональне розподілення прав і обов'язків між ними є ключовим у забезпеченні справедливості та ефективності правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти правового статусу експерта розглядали такі українські та закордонні науковці, як В. Абрамова, Т. Авер'янова, О. Бандурка, А. Комзюк, І. Голосніченко, А. Мельник, А. Панчишин, М. Ткач, В. Шепітько, Р. Сопільник, А. Коні, Ю. Шемшученко, Б. Романюк, А. Волобуєв, І. Пиріг,

К. Малишев, І. Петрухін та ін. Законодавчу базу з питань, висвітлених у цьому дослідженні, становлять Конституція України, Кримінальний кодекс (далі — *КК*) України, Кримінальний процесуальний кодекс (далі — *КПК*) України, Цивільний процесуальний кодекс (далі — *ЦПК*) України, Закон України «Про судову експертизу», Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, ЦПК Франції, Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини й основних свобод, Міжнародний пакт про цивільні і політичні права.

Мета дослідження. Провести порівняльний аналіз правового статусу експерта в кримінальному та цивільному процесі України, а також виявити спільні та відмінні риси українського процесуального законодавства порівняно з нормами деяких держав Європейського Союзу (далі — *ЄС*).

Викладення основного матеріалу. Проблемі правового статусу експерта в процесуальній доктрині приділяють важливе місце, досліджуючи зазвичай два аспекти: 1) процесуальне положення експерта поміж інших учасників процесу; обґрунтування його самостійності як суб'єкта процесу; 2) права й обов'язки експерта під час здійснення ним дослідження.

Проте багато питань реалізації судовим експертом його прав і обов'язків залишаються актуальними дотепер. Насамперед, до них варто віднести визначення точного обсягу процесуальних прав та обов'язків, законодавче врегулювання порядку їхньої реалізації; право на експертну ініціативу та межі її здійснення; гарантії незалежності експерта під час проведення експертизи.

Визначення правового статусу експерта, як свідчить історичний аналіз розвитку цього інституту в Україні й інших сучасних правових системах, тісно пов'язано з розумінням сутності та призначення експертизи.

У процесуальній доктрині початку XX ст. відповідно до Статуту цивільного судочинства експертів позначали як пособників суду. Як пише К. Малишев, «*експертами називаються ті сторонні люди, що допомагають суду досліджувати фактичну сторону справи, даючи йому свій висновок про предмети, оцінка яких вимагає особливих технічних знань*» [10, с. 323]. Водночас саму експертизу (як і огляд) розглядали як засоби діяльності суду, тому що призначалися судом *ex officio*. Теорія «експерт — помічник суду» була перейнята з доктрини Німеччини, її відмінною рисою можна вважати обставину, що експерта розглядали водночас як суддю факту. Експерт (як і суд) вирішував питання, що мали значення для справи, із тією різницею, що

він це робив на основі спеціальних знань. Рішення суду ставало результатом діяльності не лише суду, а й експерта.

У сучасній доктрині Німеччини та Австрії процесуальне положення експерта позначено саме як помічника суду (судді). Дискусії точаться навколо точного визначення статусу експерта як представника або помічника судді, схиляючись на користь останнього. Позначення функції експерта як представника не дає ясності про правове місце експерта в процесі, тоді як поняття «помічник судді» точно передає значення експертної діяльності як такої, що сприяє суду у встановленні істини.

Подібно визначається статус експерта у Франції, однак тут особливу увагу приділяють дотриманню експертом принципу змагальності. Цікаве в цьому відношенні правило містить ст. 240 нового ЦПК Франції. Якщо на технічного консультанта суд не має права покласти функцію примирення сторін, то відносно експерта діє інше правило: він може сприяти примиренню сторін, якщо це можливо, але не виявляти у цьому власної ініціативи (лише констатувати угоду сторін із приводу визначених фактів і сповістити про це суд). Попри все це експерт залишається вільним, незалежним і підконтрольним суду [12, Art. 240].

В англо-американській системі права висновок експерта розглядають як особливого роду показання свідків, а його статус близький до статусу свідка.

В Україні «*експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи*» (ст. 72 ЦПК України) [5]. Специфіка полягає в тому, що експерт заздалегідь, a priori не володіє доказовою інформацією — він добуває її під час спеціального дослідження за допомогою своїх професійних знань. Носієм доказової інформації експерт стає лише після проведення дослідження.

Статус експерта в кримінальному та цивільному процесах закон описує через визначення його процесуальних прав і обов'язків. Оскільки експерт у справі не бере участь, юридичного інтересу не має, то й участь у процесі взагалі для нього обумовлена не будь-якими правами, а обов'язком надати об'єктивний висновок на поставлені йому судом (слідчим) питання.

У літературі під час характеристики прав і обов'язків експерта виокремлюють два поняття: наукова і процесуальна компетенції. До першої належить визначений обсяг спеціальних знань, які має експерт і які необхідні для проведення експертизи; до другої — сукупність наданих законом процесуальних прав і обов'язків. Покладається, що обидва поняття є частинами єдиного цілого — компетенції експерта.

На думку автора, компетенція експерта як суб'єкта процесу може бути описана саме через сукупність його процесуальних прав і обов'язків. Наукова компетенція (як було доведено раніше) визначає спеціальну правоздатність експерта як суб'єкта процесу, але не є частиною його правового статусу. Водночас зводити правовий статус експерта лише до його компетенції було б неправильно.

Аналіз специфіки реалізації експертних функцій під час проведення експертизи, нормативних актів, що визначають регламент окремих видів експертиз, а також закордонного досвіду законодавчого регулювання дає змогу виокремити як складову статусу експерта гарантії належного здійснення ним прав і обов'язків, а також його незалежність.

Ці аспекти повною мірою українським процесуальним законодавством не адаптовані. Перераховане характеризує процесуальну специфіку діяльності експерта з проведення експертизи.

Розглянемо докладніше це питання.

Чинне законодавство України закріплює такі обов'язки експерта:

1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а у разі необхідності — роз'яснити його (п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК Уаїни, ч. 3 ст. 72 ЦПК України) [4, 5];
2) з'явитися за викликом суду;
3) забезпечити збереження об'єкта експертизи (якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен отримати дозвіл від особи, яка його залучила);
4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, або суду про перебіг проведення експертизи та її результати;
5) невідкладно повідомляти особу, яка його залучила, або суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність необхідних знань або без залучення інших експертів (ч. 7 ст. 69 КПК України) [4];
6) відмовитися від надання висновку, якщо надані на його запит матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою (ч. 8 ст. 72 ЦПК України) [5];
7) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених ст. 75—79 КПК та ст. 36—38 ЦПК України [4, 5].

У разі виклику експерта на судове засідання для допиту він зобов'язаний відповідати на питання, які задають йому, із метою роз'яснення і доповнення висновку (ст. 356 КПК України, ст. 239 ЦПК України).

Отже, головний обов'язок експерта під час проведення експертизи — надати висновки.

У кримінально-процесуальній літературі висловлювалася думка, що існують також інші процесуальні обов'язки, похідні від зазначеної. Так, І. Петрухін відносить до них обов'язки [11, с. 164—220] прийняти проведення експертизи або зазначити підстави, що виключають можливість участі в справі його як експерта; провести дослідження, які б цілком обґрунтовували висновки; проводити дослідження в присутності слідчого (суду), якщо останній вважає це необхідним; під час проведення експертизи повною мірою використовувати можливості галузі знання, які він представляє. Інші дослідники до його обов'язку відносять також несення особистої відповідальності за висновок, але це положення (використання повною мірою можливостей відповідної галузі знання) до процесуальних обов'язків не включають.

На думку автора, у такому підході, з одного боку, має місце змішання процесуальних обов'язків з іншими (наприклад, організаційно-правовими, методичними), що до процесуальних не належать за своєю природою; з іншого — деякі положення поки не можна вважати процесуальними обов'язками, оскільки закон їх не передбачає як такі.

Наприклад, навряд чи правомірно самостійним процесуальним обов'язком вважати проведення дослідження відповідно до можливостей застосовуваних спеціальних знань, тобто дослідження, яке б обґрунтовувало висновки експерта. Безумовно, ця вимога випливає з характеру судової експертизи як форми використання спеціальних знань, але до процесуальних обов'язків закон його не відносить. У цьому контексті можна було б говорити про реалізацію обов'язку дати письмовий висновок у справі, до якого закон (ст. 69 КПК України, ст. 72 ЦПК України) пред'являє також вимогу обґрунтованості та об'єктивності.

Відповідно, вимога провести повне дослідження, дати його докладний опис, викласти висновки і дати обґрунтовані та об'єктивні відповіді на питання суду варто віднести до порядку реалізації обов'язку дати висновок.

Чинний ЦПК України регулює проведення експертизи і порядок здійснення окремих обов'язків і прав експерта під час її проведення. До процесуальних обов'язків експерта, крім передбачених законом, варто віднести обов'язок дотримувати конституційні права під час

проведення експертизи стосовно людини. Це прямо випливає з положень ст. 21—23, 29, 32, 55, 62, 92 Конституції України [1] і міжнародних актів — ст. 3, 5, 8, 12 Загальної декларації прав людини (1948) [7], ст. 3, 5, 8 Конвенції про захист прав людини й основних свобод (1950) [8], ст. 7, 9 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права (1966) [9].

Варто звернути увагу й на те, що процесуальний обов'язок як належне поводження не є синонімом правової заборони, що наказує стримування від юридично провадження дії, що не допускається. Існує різна законодавча технологія конструкції відповідних правових норм: норми, що закріплюють обов'язок, реалізуються у формі їхнього виконання; норми, що містять заборону, реалізуються у формі дотримання. Дотримання заборони може бути реалізовано виконанням обов'язку (заявити самовідвід) або здійсненням права інших осіб (особи, які беруть участь у справі мають право заявити відвід експерту).

Варто розрізняти обов'язок заявити самовідвід і заборони, що містяться в ст. 36—39 ЦПК України. До того ж ЦПК України в п. 2 ст. 107 формулює юридичні заборони, адресовані експерту під час проведення ним експертизи: заборона за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи, розголошувати відомості, що стали йому відомими у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду та учасника справи, на замовлення якого проводили експертизу, про її результати; не може спілкуватися з учасниками судового процесу поза межами судового засідання, крім випадків вчинення інших дій, безпосередньо пов'язаних із проведенням експертизи [5].

Порівняємо: у процесуальному законодавстві деяких країн положення про професійну таємницю експерта є загальновизнаним правилом: згідно з ЦПК Франції не лише експерт, а й консультант зобов'язані дотримувати професійну таємницю [12, art. 247]; за зловживання зведеннями, її складовими, експерт несе кримінальну відповідальність. Висновок експерта має конфіденційний характер.

Загальний обов'язок експерта дотримувати права людини під час проведення експертизи може бути конкретизована в правилах, що регламентують цей процес, а саме: 1) у вигляді заборони застосовувати методи, що можуть завдати шкоду здоров'ю або життю людини; 2) у формі обумовленості згодою особи, стосочно якої проводять експертизу, на застосування методів, пов'язаних із впливом на особистість (медичним, психологічним та ін.), вторгненням у приватну сферу.

Ці положення випливають зі ст. 28 Конституції України («*жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам*») [1], ст. 7 Міжнародного пакту про цивільні

й політичні права («жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідам») [9].

Також у ч. 3 та ч. 4 ст. 108 ЦПК України передбачено, що експерт повинен забезпечити збереження об'єкта експертизи, а у разі якщо експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, то експерт має отримати письмовий дозвіл від ініціатора на його проведення [5].

Порядок виклику для допиту експерта або надання усних пояснень в суді регламентують:

— ч. 1 ст. 356 КПК України, в якій зазначено, що «за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку» [4];

— ч. 5 ст. 102 ЦПК України («суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку») [5].

Допит експерта передбачено з метою роз'яснення висновку, тобто це спосіб судової перевірки експертного висновку. Під час допиту експерту не можуть бути задані нові питання, відповідь на які вимагає проведення дослідження; своєю чергою експерт не має права під час допиту формулювати нові висновки.

Недотримання обов'язків тягне застосування до експерта різних мір відповідальності («*Судовий експерт на підставах та в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності,*» — ст. 14 Закону України «Про судову експертизу»), поміж яких варто розрізняти кримінально-правові та процесуальні [2].

Підстави кримінально-правової відповідальності визначає КК України; КПК України та ЦПК України містять лише відсильні норми: вони передбачають кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок або за відмову без поважних причин від виконання покладених на експерта обов'язків, а за невиконання інших обов'язків — відповідальність, визначену законом.

ЦПК України визначає наслідки неявки експерта на судове засідання і процесуальні міри відповідальності експерта (ст. 224 ЦПК України). Тут зважують на два різних питання: суд заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, про можливість розгляду справи за відсутності експерта(-ів), які не з'явилися, та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи на певний термін. Водночас суд вирішує питання про відповідальність експерта(-ів), який(-і) не з'явився(-лися).

Думки осіб, які беруть участь у справі, для суду не є обов'язковими, але будь-яке його рішення повинне бути мотивованим.

З аналізу норми випливає, що відповідальність експерта настає під час здійснення ним процесуального правопорушення (порушення цивільно-процесуальної форми — вимоги суду) і за наявності провини (зневажливість причин неявки). Застосовуючи це правило, суд використовує судовий розсуд, встановлюючи й оцінюючи причини неявки (як поважні або неповажні).

В українському законодавстві згідно зі ст. 385 КК України, відмова експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією або спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України карають штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян або пробаційним наглядом на строк до двох років [3].

Важливими елементами компетенції експерта, обумовленими ст. 69 КПК України, під час проведення експертизи є процесуальні права: 1) ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; 2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; 3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; 4) викладати у висновку експертизи виявлені в процесі її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання; 5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; 6) отримати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень або показань у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, залученої як експерт; 7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу» [4].

Важливими елементами компетенції експерта, обумовленими ст. 72 ЦПК України, є такі процесуальні права: 1) ознайомлюватися з матеріалами справи; 2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом; 3) викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; 4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження; 5) з метою

проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків; 6) користуватися іншими правами, наданими Законом України «Про судову експертизу» [5].

До того ж якщо експерт не володіє мовою, на якій ведеться судочинство, згідно зі ст. 9 ЦПК України він має право користатися рідною мовою і послугами перекладача у порядку, визначеному кодексом.

Експерт має право на винагороду за проведене за дорученням суду дослідження, за винятком випадків, коли проведення експертизи є його службовим завданням. Експерту також відшкодовують витрати, понесені в зв'язку з явкою в суд (ч. 7 ст. 72 ЦПК України) [5].

До прав експертів, реалізованих під час проведення комісійної або комплексної експертизи, належать право експертів радитися між собою, а також право експерта, не згодного з іншими експертами, скласти окремий висновок (ч. 2 ст. 111, ч. 3 ст. 112 ЦПК України).

До прав експерта в кримінальному процесі відносять також право подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта (п. 4 ст. 13 Закону «Про судову експертизу») [2].

Правильне використання експертом його прав вимагає точного з'ясування їх змісту. Закон пов'язує право експерта відмовитися від дачі висновку через три обставини: недостатність наданих матеріалів (об'єктів дослідження); відсутність в експерта необхідних для експертизи знань; неможливість проведення експертизи без залучення інших експертів (осіб). Наявність першої підстави можна констатувати тоді, коли експерт висловив клопотання до суду про надання додаткових матеріалів, але його не було задоволено; наявні матеріали не дають змогу провести повноцінне дослідження і дати відповіді на поставлені питання. До цієї ж підстави належить непридатність представлених матеріалів для дослідження (наприклад, для проведення почеркознавчої експертизи представлено оригінал документа з пошкодженням у місці підпису, що підлягає ідентифікації).

Друга підстава виникає, якщо поставлене питання:

— не належить до компетенції експерта (наприклад, питання про психіатричний діагноз, поставлений психологу, а не психіатру, або питання про психічний стан заповідача, поставлений почеркознавцю, а не психологу);

— у принципі належить до галузі знань, у якій експерт є фахівцем, але сучасний рівень розвитку знань і експертології не дає змогу відповісти на нього (наприклад, питання про конкретний психологічний мотив дій сторони).

Третя підстава виникає, якщо поставлене питання належить до інших галузей знань, яких експерт не має.

КПК і ЦПК України не регламентують форми, у яких повинна бути викладена відмова експерта від надання висновку. Оскільки висновок можливий лише в письмовій формі, то відмову також надають у письмовій формі — це загальноприйнята практика.

Як бути, якщо суддя виніс ухвалу про призначення експертизи із серйозними процесуальними недоліками? Процесуальне законодавство прямої відповіді не дає. Експерт не має права оцінювати ухвалу з погляду законності, але якщо замість ухвали експерту направляють лист із переліком питань, то він не зобов'язаний проводити експертизу і має повернути передані матеріали суду. Такий висновок випливає з того, що лише належним чином оформлена ухвала суду викликає виникнення процесуальних відносин між експертом і судом — це правило закріплене у ст. 104 ЦПК України.

Право експерта ознайомлюватися з матеріалами справи також не отримало загальновизнаного тлумачення в юридичній літературі. Кримінально-процесуальна доктрина традиційно визначає, що експерт може ознайомлюватися лише з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмента дослідження, а не з усіма матеріалами справи.

У цивільно-процесуальній доктрині України закріплені інші вимоги: експерт має право ознайомлюватися з матеріалами справи, тому експерт, якщо йому потрібні всі матеріали справи, може запросити їх у суду (суд виконує тут контролюючу функцію). Якщо суд відмовляє в наданні матеріалів, а наявних (на думку експерта) недостатньо для проведення дослідження, то він має право відмовитися від дачі висновку.

Особливої уваги заслуговує так зване право на експертну ініціативу. Право експерта на ініціативу зафіксовано в п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України, п. 3 ч. 6 ст. 72 ЦПК України та в Законі України «Про судову експертизу»: за узгодженням з органом, який призначив експертизу, експерт має право викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення факти (відомості), які мають значення для кримінального провадження (справи) і з приводу яких йому не були поставлені запитання в межах його компетенції.

Необхідність прийняття відповідної норми викликана тим, що ініціатор, який призначає експертизу, не завжди може установити правильний обсяг завдання експерту, тому що інформація про нові можливості судової експертизи зазвичай доходить до нього із запізненням.

Слід зазначити, що право експерта вийти за межі поставлених йому на вирішення питань було викликано практикою, адже слідчий (судді) не завжди уявляють можливості певного спеціального дослідження та компетентно формулюють питання.

Існує ще одна важлива проблема, пов'язана з процесуальним статусом експерта під час проведення експертизи, якому у вітчизняній цивільно-процесуальній доктрині уваги майже не приділено, однак вона є дуже актуальною для практики. Йдеться про незалежність експерта під час проведення спеціального дослідження. Вочевидь гострота питання виникає у разі призначення експертизи експертній установі, на що звертали увагу в межах кримінального процесу. Ця проблема тісно пов'язана з контролем суду (у кримінальному процесі — слідчого) за проведенням експертизи.

Експерт вільний у виборі наукових положень і методів дослідження. Суд здійснює контроль за законністю проведення експертизи, дотриманням експертом процесуальної форми, яку зазвичай він здійснює під час дослідження й оцінки висновку експерта. Формою контролю може бути присутність експерта (із дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу) під час проведення слідчих або судових дій (процесуальних дій), що стосуються предмета(-ів) та об'єкта(-ів) дослідження (ч. 3 ст. 13 Закону України «Про судову експертизу», п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК та п. 4 ч. 6 ст. 72 ЦПК України) [2, 4, 5].

Натомість ст. 237 ЦПК Франції спеціально визначає, що експерт повинен здійснювати свою справу сумлінно, об'єктивно та неупереджено [12]. Свободі волі експерта під час проведення експертизи приділено особливу увагу, її визнано необхідною умовою спеціального дослідження й вона обмежена лише законом. Експерт вільний у складанні плану дослідження, його методів — суд не має права втручатися в цю діяльність. Водночас воля і незалежність експерта не виключають контролю з боку суду, який виражається у формулюванні питань експерту, в обов'язку експерта інформувати суд про проведення експертизи [12, art. 273], у наданні судом об'єктів дослідження, у праві суду бути присутнім під час проведення дослідження [12, art. 241, 266], у визначенні термінів проведення експертизи [12, art. 239, 241], а також у забезпеченні права сторін бути присутнім під час проведення експертизи.

На думку автора, незалежність експерта варто законодавчо гарантувати у відповідних статтях КПК і ЦПК України, що регламентують проведення експертизи.

Зокрема, необхідно передбачити, що експерт незалежний і самостійний як у добиранні засобів і способів спеціального дослідження (методик), так і в проведенні експертизи й у формулюванні висновків. Вибір методик повинен бути обґрунтований у висновку. Ніхто не має права відстороняти експерта від початого дослідження або анулювати його висновок. Останнє особливо важливо у разі проведення експертизи експертом установи, керівник якої також не може втручатися в зміст проведеного дослідження, тому що лише експерт несе особисту відповідальність за якість дослідження і висновків.

Експерт стає учасником процесу з моменту винесення слідчим постанови (на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи) про призначення експерта, тому ця обставина є юридичним фактом, що дає змогу експерту реалізувати надані йому законом процесуальні права й обов'язки.

Згідно з чинним законодавством права й обов'язки експерту роз'ясняє головуючий у судовому засіданні; водночас експерта попереджають про кримінальну відповідальність (на стадії судового розгляду — ст. 225 ЦПК України).

До того ж не завжди виникає потреба виклику експерта на судове засідання, тому законодавчо передбачено (ч. 5 ст. 225 ЦПК України), що експертам, які працюють у державних експертних установах, роз'яснення прав і обов'язків експерта та приведення його до присяги здійснює керівник експертної установи під час призначення особи на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. Підписаний текст присяги та розписка про ознайомлення з правами і обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків або за завідомо неправдивий висновок приєднують до особової справи. Засвідчені печаткою експертної установи копії цих документів подають на вимогу суду.

У літературі обговорювалася також проблема статусу провідного експерта (під час проведення комісійної та комплексної експертиз) і технічних помічників експерта. Повноваження провідного експерта у чинному процесуальному законодавству не визначені.

У ЦПК Франції вказівка провідного експерта є обов'язковим елементом ухвали суду про призначення експертизи.

На думку автора, у доктрині правильно визначене місце провідного експерта як інтегратора; особливою (порівняно з експертом) процесуальною фігурою він не є; жодних процесуальних переваг над експертом він не має, його статус перебуває у межах статусу судового експерта. Технічний помічник експерта за своїм процесуальним статусом також є фахівцем.

Висновки. Під час проведення експертизи процесуальний статус експерта визначається не лише сукупністю прав і обов'язків, а й законодавчо визначеним порядком і гарантіями їхньої реалізації.

Взагалі експерти відіграють значну роль у судочинстві, надаючи висновки на основі спеціальних знань, щоб допомогти суду (слідчому) прийняти відповідне рішення. Для призначення у конкретній справі експерт повинен мати необхідну кваліфікацію та досвід у відповідній галузі знань.

Одним із ключових аспектів правового статусу експерта є його незалежність та неупередженість. Експерт повинен надати обґрунтований

та об'єктивний висновок і не повинен перебувати під впливом жодної сторони, яка бере участь у справі. Також важливо, щоб експерт дотримував певні процедури і методики під час проведення експертизи та підготовки висновку.

Правовий статус експерта в Україні спрямований на забезпечення достовірності висновку експерта для сприяння суду (слідчому) у прийнятті обґрунтованих рішень у кримінальних і цивільних справах.

Перелік посилань

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 03.03.2025).
2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 03.03.2025).
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2314-III (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 03.03.2025).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 03.03.2025).
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 03.03.2025).
6. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 03.03.2025).

References

1. Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (access date: 03.03.2025) [in Ukrainian].
2. On forensic examination: Law of Ukraine dated February 25, 1994 No. 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (access date: 03.03.2025) [in Ukrainian].
3. Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2314-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (access date: 03.03.2025) [in Ukrainian].
4. The Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (access date: 03.03.2025) [in Ukrainian].
5. Civil Procedure Code of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (access date: 03.03.2025) [in Ukrainian].
6. Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies: approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated October 8, 1998 No. 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (access date: 03.03.2025) [in Ukrainian].

7. Загальна декларація прав людини ООН : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.03.2025).

UN Universal Declaration of Human Rights: adopted and proclaimed by UN General Assembly resolution 217 A (III) dated December 10, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (access date: 03.03.2025) [in Ukrainian].

8. Європейська Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.03.2025).

European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated November 4, 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (access date: 03.03.2025) [in Ukrainian].

9. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 03.03.2025).

International Covenant on Civil and Political Rights dated December 16, 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (access date: 03.03.2025) [in Ukrainian].

10. Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства. Санкт-Перербург, 1876. Т.1. С. 323.

Malyshev, K. I. (1876). Course of Civil Procedure. St. Pererburg. Vol. 1 [in Russian].

11. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. Москва, 1964. С. 164—220.

Petruhin, I. L. (1964). Expertise as a means of proof in the Soviet criminal process. Moscow [in Russian].

12. Code de procedure civile / France: Edt., 2025. URL: https://codes.droit.org/PDF/Code%20de%20proc%C3%A9dure%20civile.pdf (access date: 03.03.2025).

On the question of the legal status of an expert in conducting forensic examination

Ihor Krasiuk

The article provides a characterization of the legal status of an expert when appointed for forensic examination in criminal and civil proceedings in Ukraine. Problematic aspects are explored and a comparative analysis is conducted with procedural norms of Ukraine and some EU countries, which could help reveal the peculiarities of regulating the activities of experts and establishing their legal status in different legal systems.

Keywords: *status; legal status; legal regulation; expert; forensic expert; expert opinion; expert competence; research; declaration of impossibility.*

⇒ Красюк, І. (2025). До питання щодо правового статусу експерта під час проведення судової експертизи. *Криміналістика і судова експертиза.* Вип. 70. С. 141—154. DOI: 10.33994/kndise.2025.70.11.